

Dorota Paško
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Toruń

WPLYW ROSYJSKIEJ GWARY NA SYSTEM FLEKSYJNY POLSZCZYZNY STAROBRZĘDOWCÓW W OŚRODKU AUGUSTOWSKIM

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie zjawisk świadczących o oddziaływaniu gwary starobrzędowców na ich polszczyznę, a szczególnie na system fleksyjny.

Starobrzędowcy mieszkający dziś w Polsce są potomkami Rosjan-starobrzędowców, którzy w drugiej połowie XVII wieku nie przyjęli reform patriarchy Nikona. Wszyscy ci, którzy nie zgadzali się z uchwałami wielkiego soboru, musieli uciekać z powodu prześladowań w głąb Rosji lub za granicę (Zielińska 1994: 111). Obecnie starobrzędowcy mieszkają w wielu krajach poza Rosją, przede wszystkim: w Polsce, Bułgarii, Rumunii, na Litwie, Łotwie, w Niemczech, USA, Kanadzie.

Największe skupisko starobrzędowców mieszkających w Polsce liczy około 250 mieszkańców i znajduje się w dwu położonych około siebie wsiach powiatu augustowskiego, tzn. w Gabowych Grądach i Borze.

Przodkowie polskich starobrzędowców przybyli z ziemi pskowskiej, co zostało ustalone przez Irydę Grek-Pabisową na podstawie badania ich rosyjskiej gwary (Grek-Pabisowa 1968: 8). Gwara, którą starobrzędowcy wynieśli ze swojego macierzystego terytorium, należy do grupy zachodniej środkowowielkoruskich gwar akających (jest to tzw. grupa pskowska) (Grek-Pabisowa 1968: 12).

W 1998 roku zostały podjęte badania nad gwarą starobrzędowców w ośrodku augustowskim (konkretnie dwu wsiach: Gabowych Grądach i Borze) przez studentów i doktorantów z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika pod kierownictwem prof. Stefana Grzybowskiiego. Materiał badawczy w postaci nagrań, ankiet socjolingwistycznych i obserwacji językowych gromadzony był w trakcie ekspedycji dialektologicznych w latach 1998–2008. Tematy wywiadów dotyczyły życia codziennego, pracy (pracy w gospodarstwie), rodziny, życia na wsi, historii starobrzędowców, religii, obyczajów i tradycji, wydarzeń wojennych i miały charakter swobodnej rozmowy z informatorem¹.

¹ Starobrzędowcy z Gabowych Grądów i Boru nie stanowią dziś grupy izolowanej, jak to było czterdzieści i więcej lat temu. Mieszkańcy tych wiosek wiedzą, że ich gwara i obyczaje stopniowo znikają i dlatego też większość z nich chętnie udzielała wywiadów, godząc się na nagranie.

W badaniach rosyjskiej gwary staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru pojawia się problem dwujęzyczności polsko-rosyjskiej. Trudno jednoznacznie określić charakter dwujęzyczności staroobrzędowców jako czysty bilingwizm. Mamy tu raczej do czynienia z pewną odmianą dwujęzyczności, a mianowicie z bilingwizmem o charakterze dyglosyjnym. Od jakiegoś czasu wytworzył się w społeczności staroobrzędowców taki uzus, że gwara obsługuje sferę życia rodzinnego-sąsiedzkiego, prywatnego, zaś do kontaktów zewnętrznych używa się języka polskiego. Dotyczy to wszystkich przedstawicieli starszego pokolenia staroobrzędowców. Natomiast wśród przedstawicieli średniego i młodszego pokolenia to język polski, a nie rosyjska gwara, pełni bardzo ważną funkcję komunikatywną i bywa bardzo często używany w relacjach rodzinnych i sąsiedzkich. Wypieranie gwary przez polszczyznę jest procesem stopniowym, nie u wszystkich przebiegającym w jednakowym tempie i w jednakowy sposób.

Polskie otoczenie językowe (polska szkoła, administracja, praca w mieście, środki masowego przekazu) i bezpośredni kontakt z ludźmi używającymi języka polskiego wpłynęły na „polonizację” gwary. Wpływ języka polskiego na gwara jest znaczący i szczególnie widoczny w wielkiej ilości zapożyczeń leksykalnych z języka polskiego (na przykład *l'ad'ufka*² ‘łodówka’; *rav'er* ‘rower’; *dagad'atsa* ‘dogadać się’; *b'av'itsa* ‘bawić się’, *b'ezrab'otnyj* ‘bezrobotny’ itd.), a także kalk słowotwórczych, semantycznych i składniowych (na przykład *igr'atsa* – zwrotny postfiks *-śa/-śa* dodany pod wpływem polskiego *bawić się*). Ilość polskich wstawek, zapożyczeń, a także zmiany składniowe widoczne są nawet w najprostszych wypowiedziach młodszego pokolenia.

Polszczyzna staroobrzędowców jest zróżnicowana idiolektalnie i jej realizacja zależy od wielu czynników. Wpływ rosyjskiej gwary na polszczyznę widoczny jest przede wszystkim w mowie starszego pokolenia, dla którego językiem prymarnym jest ich rodzima gwara. Dlatego też badaniami objęto polszczyznę głównie przedstawicieli starszego pokolenia³ (14 informatorów). Celem badania jest ukazanie jej specyficznych cech wynikających z dwujęzyczności tej grupy etniczno-religijnej, a nie częstotliwości ich pojawiania się. Dlatego też w niniejszym tekście nie przytaczam danych statystycznych odnośnie do omawianych zjawisk⁴.

Inaczej rzecz się ma, jeśli chodzi o polszczyznę młodszego pokolenia staroobrzędowców – ich polszczyzna nie podlega wpływowi rosyjskiej gwary, między innymi dlatego, że większość z nich bardzo się nią słabo posługuje, a język polski jest dla nich językiem o wyższym prestiżu, przede wszystkim z powodu nauki w szkole i pracy poza wsią.

W badanym ośrodku augustowskim i sąsiadującym z nim ośrodku suwalsko-sejneńskim występują polskie gwary północno-wschodnie, na które składają się: mazurskie gwary suwalskie i sejneńsko-suwańskie gwary niemazurskie (Smułkowa 2002:

² Do zapisu przykładów została zastosowana uproszczona transkrypcja fonetyczna.

³ Starsze pokolenie obejmuje informatorów urodzonych do 1950 roku. Średnie pokolenie urodzonych w latach 1950–1975, a młodsze pokolenie urodzonych po 1975 roku.

⁴ Nasze badania były skoncentrowane głównie na zmianach zachodzących w gwarze rosyjskiej; obserwacje na temat polszczyzny staroobrzędowców stanowią dla nich tło, toteż nie są całkowicie kompletne, nie mniej jednak są istotne.

317–331; Zdancewicz 1966; 1980). Wymienione gwary polskie pozostają ze sobą w kontakcie terytorialnym, a ponadto każda z nich wchodzi w kontakt z językiem ogólnopolskim (poprzez szkołę, środki masowego przekazu i indywidualne kontakty ich użytkowników), a w szerszym zakresie z jego wariantem regionalnym.

Gabowe Grądy i Bór znajdują się w otoczeniu suwalskich gwar mazurzących.

Staroobrzędowcy tych wsi mają do dyspozycji jako wzorzec polszczyznę ogólną i polszczyznę gwarową, ale w zasadzie wzorują się na odmianie ogólnej.

Spośród cech regionalnych w ich polszczyźnie można odnotować konstrukcję z przyimkiem *dla* + dopełniacz zamiast celownika, na przykład: *powiedział dla mnie* zamiast *powiedział mi*. Konstrukcja ta pod wpływem języka polskiego jest przenoszona do gwary rosyjskiej, na przykład: *dl'a m'eń'a j'eta nr'av'itsa* (Grzybowski, Głuszkowski 2008: 211).

Według naszych badań staroobrzędowcy z ośrodka augustowskiego nie przejęli z gwary suwalskiej najważniejszej jej cechy – mazurzenia, chociaż w ich najbliższym otoczeniu znajdują się wsie mazurzące. W zebranych materiałach odnotowano niekonsekwentne mazurzenie w wypowiedziach tylko jednej osoby, która pochodzi z Głuszyna (ośrodek suwalski) i ukończyła szkołę zawodową w Krasnopolu, który Tadeusz Zdancewicz umieścił na liście wsi mazurzących (Zdancewicz 1966: 8).

Polszczyzna staroobrzędowców była przedmiotem zainteresowania Anny Zielińskiej, czego owocem jest praca pt. *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce* (1996) przedstawiająca opis języka polskiego i sytuacji socjolingwistycznej wielojęzycznej społeczności starowierców mieszkających w Polsce, a także artykuły (Zielińska 1992; 1994).

Anna Zielińska opisała polszczyznę staroobrzędowców w kontekście gwarowym, a mianowicie: w kontekście polskich gwar suwalskich i sejneńskich dla ośrodków suwalsko-sejneńskiego i augustowskiego oraz gwary mazurskiej dla ośrodka mazurskiego, odwołując się także do polszczyzny ogólnej. Autorka stwierdziła, że polszczyzna najstarszego pokolenia jest bliska odmianie gwarowej, a młodszego odmianie ogólnej języka polskiego (Zielińska 1996: 43).

Z powodu zmieniających się w szybkim tempie warunków cywilizacyjnych i ekonomicznych społeczność staroobrzędowców została niejako „zmuszona” do używania kodu polskiego. Szkoła polska, administracja, praca w mieście nie pozwalają już dziś na izolację społeczności staroobrzędowców, dlatego też używanie języka polskiego jest tu żywym zjawiskiem.

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że nie tylko polszczyzna oddziałuje na rosyjską gwarę, ale ma również miejsce zjawisko odwrotne – oddziaływanie rosyjskiej gwary na polszczyznę staroobrzędowców⁵.

⁵ Do specyficznych cech polszczyzny wynikających z wpływu rosyjskiej gwary należą na przykład: akanie (*padv'urka* ‘podwórko’; *pav'ińen* ‘powinien’), zmiana akcentu (*esesm'an*; *nasmar'uj*), konstrukcje z liczebnikiem *dwa* (*dva k'ilom'etra*, *dva box'enka*), zmiany w rekcji czasownika i przyimka (*č'ekam vas* ‘czekam na was’; *na n'ego m'odll'ic še* ‘modlić się do niego’), a także rosyjskie cytaty (jedna się śmiała i mówiła: *mušč'yna nie žal' 'ejet z'eći*) i wstawki językowe (u nas w cerkiew się nie chodzi w tych *g'alstukax*) i wiele innych.

Niniejszy artykuł omawia bardziej szczegółowo wpływ rosyjskiej gwary na system fleksyjny polszczyzny starobrzędowców w ośrodku augustowskim, co sygnalizują pojawiające się końcówki fleksyjne przenoszone z gwary rosyjskiej.

Wpływ rosyjskiej gwary na system fleksyjny polszczyzny starobrzędowców w ośrodku augustowskim A. Zielińska odnotowała w następujących przypadkach (Zielińska 1994: 114; 1996: 76–91):

– w celowniku rzeczowników liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego (C=D=Msc), na przykład: *żonk'i, baby*;

– w celowniku liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego, na przykład: *końu*;

– w bierniku rzeczowników liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego, na przykład: *sutanu*;

– w narzędniku liczby pojedynczej rodzaju żeńskiego, na przykład: *kapustoj*;

– w narzędniku liczby pojedynczej rodzaju męskiego, na przykład: *doktoram*;

– w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników rodzaju nijakiego, na przykład: *okny, nazv'isk'i, v'adry*;

– w czasownikach 1 i 3 osoby liczby pojedynczej, a także w trzeciej osobie liczby mnogiej czasu teraźniejszego, na przykład: *ja nie mogu, kv'itnut, on doit*.

Nasze badania potwierdzają obserwacje językowe A. Zielińskiej, aczkolwiek warto zauważyć, że zjawiska uznane przez nią za efemeryczne w naszym materiale występują z większą częstotliwością, na przykład:

a) zastępowanie polskiej końcówki *-ę* końcówką gwarową *-u* w bierniku liczby pojedynczej rzeczowników odmiany żeńskiej zakończonych na *-a* (podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich występuje $\epsilon > e$, natomiast w gwarze starobrzędowców *-u*), np.:

(1) *Póki sam gospodarzył, a potem jak na c'urku pisał.*

(2) *Poš'efku od poduszki nasypała.*

(3) *Ja piorę tam na przykład stanik, majtki, xustečku to mnie ciężko wykręcić.*

(4) *Mówi, że oni w deleg'acju jadą.*

(5) *Emeryt'uru dostał.*

(6) *Na chleb k'artku dostał.*

(7) *Zabili kob'etu.*

(8) *Na koł'acju to kasza z mlekiem, a na obiad to dadzą takiej zupki.*

(9) *Na masło nie szła marmolada, na margarynu szła.*

(10) *Marmoľadu włoży, tej marmolady i to było całe śniadanie.*

(11) *Mieli źefč'ynku taką śliczną.*

(12) *Co dzień but'elku pijam.*

(13) *Kończył mat'uru.*

(14) *Mam ś'ostru w Wilnie.*

(15) *Nia ma prawa zmuszać ź'onu.*

Końcówka *-u* wystąpiła we wszystkich badanych przez nas idiolektach, podczas gdy w materiale zebrany przez A. Zielińską pojawiała się sporadycznie.

b) zastępowanie polskiej końcówki *-ą* końcówką gwarową *-aj / -oj / -ej* w narzędniku liczby pojedynczej rzeczowników odmiany żeńskiej zakończonych na *-a* (podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich występuje *-ą > o*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców *-aj / -oj / -ej*), na przykład:

- (1) *Stoją pod bram¹aj.*
- (2) *Przyjechała matka z bra¹ovaj.*
- (3) *A ten pojechał z kol¹egaj.*
- (4) *Był traktorzystą, albo i k¹er¹ovcej, we młynach pracował.*
- (5) *Tutaj na wsi z koleż¹ankaj.*
- (6) *Najlepiej to jak smarować na wierzch marmol¹adoj.*

Końcówki *-aj / -oj / -ej* nie wystąpiły w materiale zebrany przez A. Zielińską w Gabowych Grądach w roku 1990 (Zielińska 1994: 112, 114). Autorka odnotowała końcówki *-aj / -oj* w ośrodku augustowskim w trakcie badań późniejszych (Zielińska 1996: 77).

W materiale zgromadzonym przez ośrodek toruński oprócz końcówek *-aj / -oj* wystąpiła końcówka *-ej*⁶.

Odnotowano również kilka form będących wynikiem wpływu rosyjskiej gwary na fleksję werbalną polszczyzny staroobrzędowców, na przykład:

- (1) *Ja tam kl¹enč¹u w kącie.*
- (2) *Ja nie p¹ujdu po to.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich w 1 osobie liczby pojedynczej występują końcówki *-e, -Vm > -e, -a*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w 1 osobie liczby pojedynczej występuje końcówka *-u*).

- (3) *Zagrzebałem się po uszy na czterdzieści lat, już b¹eg¹ęć czas.*
- (4) *Oni szli do papieża i głowy mieli poprzykrywane, znaczy, zn¹ač¹yt oni przykrywali te swoje grzechy.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich występuje w 3 osobie liczby pojedynczej *-V*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w występuje końcówka w 3 osobie liczby pojedynczej *-Vt*).

- (5) *Co oni r¹ob¹ut, všo tam mruga, to światło, ciemno.*
- (6) *Oni przyjechali w gości, nie rozum¹ejut.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich w 3 osobie liczby pojedynczej występuje *-ą > -o*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców w 3 osobie liczby pojedynczej występuje końcówka *-Vt*).

⁶ Końcówka *-ej* po [c] występuje z punktu widzenia morfonologii rosyjskiej.

W materiale zgromadzonym przez A. Zielińską w ogóle nie wystąpiły formy z gwarowymi końcówkami adiektywnymi. Natomiast z naszych badań wynika, że zastępowanie końcówek polskiej odmiany adiektywnej odpowiednimi końcówkami gwarowymi jest żywym zjawiskiem (wystąpiło w większości badanych idiolektów), na przykład:

- (1) *Tam **jej'ovyje** weszli.*
- (2) ***Fajnyje** byli dziewczynki, **fajnyje** dzieci, się nie odzywają.*
- (3) *Mówię **pask'udnyje**, gardła podrzynali.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich w mianowniku liczby mnogiej występują końcówki *-e*, *-i* / *-y*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców *-yje* / *-ije*)

- (4) *Tam pod oknem **nažečonyj**, a teraz go nie ma.*
- (5) *Tam postawili tylko **drevn'anij** krzyż.*
- (6) *Oni poszli na **f'ińskij** front, ale później zaginęli.*
- (7) *Deszcz tak **potš'ebnyj**.*
- (8) *To był chłop **zaj'adtyj**.*
- (9) ***Raskšyžov'anij** Jezus wisi na krzyżu.*
- (10) *Piesku, **m'ilyj** piesku, **d'obryj** ty.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich występuje końcówka *-y*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców *-yj*)

- (11) *Jest drewniana. Tak to pustaki i **murov'anaja**.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich występuje *-a*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców *-aja*)

- (12) *Zawieźli nas **na st'acju počong'ovuju**.*

(podczas gdy w gwarach suwalskich i sejneńskich występują końcówki *-e*, *-a*, a w rosyjskiej gwarze staroobrzędowców końcówka *-uju*).

W polszczyźnie staroobrzędowców zdarza się zastępowanie partykuły *się* postfiksem *-śa*⁷ / *-ś*, czego A. Zielińska w swoich badaniach nie odnotowała, na przykład:

- (1) ***Nauč'yśa** czytać.*
- (2) ***Pobudov'aliś** my.*
- (3) ***Powaliśa** i leżał cały dzień.*
- (4) ***Pšyćisn'uśa** do niej.*
- (5) ***Spodob'aśa** i został już.*

W polszczyźnie średniego i młodszego pokolenia staroobrzędowców nie odnotowano wpływów w zakresie fleksji imiennej i werbalnej. Zgromadzony materiał

⁷ W przykładach postfiks *-śa* został zapisany w uproszczonej transkrypcji fonetycznej.

świadczy, że wprowadzanie elementów z gwary rosyjskiej (nieznanych gwarom suwalskim) do polszczyzny starszego pokolenia staroobrzędowców jest żywotnym zjawiskiem. Oczywiście elementy pochodzące z rosyjskiej gwary występują w ich polszczyźnie niekonsekwentnie i stanowią jednocześnie o jej specyfice.

Literatura

- GREK-PABISOWA I., 1968, *Rosyjska gwara starowierców w województwach olsztyńskim i białostockim*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- GRZYBOWSKI S., GŁUSZKOWSKI M., 2008: *Социолингвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур (Польша)*, [w:] Л. Л. Касаткин (red.) *Русские старообрядцы. Язык. Культура. История*, Москва, s. 200–214.
- SMULKOWA E., 2002 [1990], *Problematyka badawcza polsko-białorusko-litewskiego pogranicza językowego*, [w:] eadem, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa, s. 317–331.
- ZDANCEWICZ T., 1966, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnami*, Poznań.
- ZIELIŃSKA A., 1992, *Rosyjskie elementy leksykalne i fleksyjno-składniowe w polszczyźnie staroobrzędowców zamieszkałych we wsiach Wodzilki i Gabowe Grądy*, [w:] J. Maćkiewicz, J. Siatkowski (red.) *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Wrocław, s. 111–116 („Język a kultura”, t. 7).
- ZIELIŃSKA A., 1994, *Билингвизм старообрядцев в Сувальской области*, [w:] I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, R. Morris (red.) *Skupiska staroobrzędowców w Europie, Azji i Ameryce. Ich miejsce i tradycje we współczesnym świecie*, Warszawa, s. 333–337.
- ZIELIŃSKA A., 1996, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*, Warszawa.

The influence of the Russian dialect on the inflectional system of Polish of the Old Believers in the Augustów region Summary

The Old Believers living in Poland are descendants of Russian Old Believers who did not accept the Patriarch Nikon's reforms in the second half of the 17th century. The villages Gabowe Grądy and Bór are the biggest centres of the Old Believers in Poland. As a result of Polish-Russian bilingualism, we can observe not only the influence of Polish on the Russian dialect, but also the influence of the Russian dialect on the Polish of the Old Believers. Some characteristic features of their Polish which result from the influence of the Russian dialect include changes in the inflectional system.